

Nedergaard Thomsen, Ole. 1991. Grammar in Danish conversational discourse. Frans Gregersen & Inge Lise Pedersen (red.) *The Copenhagen study in urban sociolinguistics*. København: C.A. Reitzels Forlag: 337-443.

Harms Larsen, Peter. 1975. Samtalens grammatik. *NyS* (Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori) 8:66-102.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

OM MEDIOPASSIV I DE DANSKE ØMÅL

Af Asgerd Gudiksen (Københavns Universitet)

Mit foredrag handler om udtryk som:

han bands som en tyrk

tidslerne stiks

mælken skils

Verbalformerne ligner passivformer på udtrykssiden ved at ende på -s. Men de adskiller sig fra passiv ved normalt at være enstavede. Og hvad angår betydningen er især de to første eksempler klart forskellige fra passiv. Lolliken Balthasar Christensen (Christensen 1930, 1931 og 1936), der vist er den der har været mest optaget af disse former, kalder fænomenet "tilbøjelighedens lideart". Han taler også om den onde tilbøjelighed. Det er nemlig i alle tilfælde en uheldig egenskab der er tale om. Denne foreløbige karakteristik passer godt til:

han bands

tidslerne de stiks

Derimod passer den ikke så godt til:

mælken skils

Og det er det problem jeg især vil koncentrere mig om i mit indlæg.

Det jeg her præsenterer er den første begyndelse til en undersøgelse af s-former i de danske dialekter. Baggrunden for at jeg har valgt netop denne indfaldsvinkel er, at jeg har lavet to større undersøgelser af deverbative tendensafledninger på -vorn, -agtig og -et som *drillevorn*, *drilagtig*, *drillet*. Min hensigt var oprindeligt kun at se lidt nærmere på denne anden form for morfologisk markering af "tilbøjelighed".

De enstavede s-former er foruden hos Balthasar Christensen omtalt ganske kort i dels en række dialektologiske arbejder, dels i beskrivelser af rigsmålet (Wiwel 1901:135, Diderichsen 1962:15f, Aage Hansen 1967:62). Diderichsen behandler tilfælde som *bands*, *stiks* og *skils* under ét. De repræsenterer alle dét Diderichsen kalder intensivt medium. Diderichsen har valgt "intensivt medium" som betegnelse, fordi "der som Regel betegnes, at noget finder Sted i stigende Grad eller med stor Ihærdighed, mange Gentagelser osv." (Diderichsen 1962:116). Men som Diderichsens betydningsangivelse antyder, har formerne noget forskellig funktion.

Det problem jeg her vil diskutere er således - mere konkret udtrykt: i hvor høj grad har disse enstavede s-former habituel betydning og under hvilke betingelser?

Der er også andre enstavede s-former end dem jeg nu skal diskutere. Den største og mest ensartede gruppe er verber med reciprok betydning. Ved siden af velkendte eksempler fra rigsmålet som *skænds* og *slås* kan jeg fx nævne:

de bids og rivs
skal vi bryds
hestene står og gnubs

Desuden inddrager jeg ikke former der indgår i upersonlige konstruktioner med især statisk betydning, fx:

det gælds ikke
det hænds
det behøvs ikke

og heller ikke det underlige *ejs* der næsten kun bruges i spørgsmål:

hvem ejs den gris?

Endelig kommer jeg ikke ind på verber med defektiv bøjning som *nøjs*, *trivs*, *yds* 'komme hen, ende' (i fx *det er ikke til at sige, hvor de yds*). Det jeg beskæftiger mig med i denne artikel er således verber i fraser med ikke-reciprok verbum og ikke-formelt subjekt.

Den enstavede s-form kalder jeg i overensstemmelse med Ømålsordbogens praksis for medial form. Tostavet form som *grynes*, i fx *fløden grynes*, kalder jeg - ligeledes i overensstemmelse med Ømålsordbogen - for passiv form.

Der forekommer også verber i passiv form med de funktioner som jeg her har omtalt. Ved typen *han bands* er medial form dog nok næsten enerådende (jf. diskussionen i Ejkskjær 1970:46ff. og 52ff.). Men denne problemstilling er jeg ikke nået frem til at undersøge nærmere.

Materialet er primært hentet fra Ømålsordbogens samlinger. Det er en gammeldags seddelsamling, så det kræver en vis indsats at finde frem til materialet. Det jeg ind til videre har gjort er, at jeg har gennemgået Ømålsordbogen (A-he (fra forov- til he- i manuskriptet)) og excerperet grammatikker over enkelte ømål (jf. litteraturlisten). Fra he- er materialeindsamlingen altså noget spredt og tilfældig⁴.

Jeg skal nu gå over til at give en nærmere karakteristik af typerne *han bands* og *mælken skils*.

Typen *han bands* har jeg forsøgsvis kaldt habituelt medium. Den er for det første karakteriseret ved at subjektet er agentivt eller kausativt. Subjektet kan være en person:

han bands som en tyrk
han drills
du skal ikke sætte dig til at spille med ham, for han snyds
Peter nivs

Eller et dyr:

katten rivs
koen spræts ('sparker')
bids den hund?

Og endelig er der også eksempler på konstruktioner med inanimat subjekt:

⁴ Jeg takker Karen Margrethe Pedersen for at have givet mig sine betæg på mediopassive former, Lise Hornemann Hansen for en række litteraturhenvisninger, dem begge og Inger Ejkskjær for gennemlæsning og kommentarer.

nælden brænds

tidslerne stiks

træskeer var gode at spise med, metalskeer de brænds

av, av, kniven bids (som advarende replik til små børn)

I mit materiale er der godt 10 verber af denne type. Med undtagelse af *bande* er alle verberne transitive.

Den samme betydning kan udtrykkes med tilsvarende konstruktioner med verbet i aktiv form:

han bander som en tyrk

katten river

han snyder osv.

Men der er visse forskelle på de to konstruktionstyper.

Der er for det første den forskel at konstruktionerne med verbet i medial form kun forekommer uden objekt og formentlig kun kan gøre det, mens konstruktionerne med de samme verber i aktiv form godt kan tage objekt, men ganske vist kun en bestemt slags. Hvis konstruktionen med verber som *bide* osv. skal kunne angive tilbøjelighed til at gøre et eller andet, må objektet være et ubestemt udtryk af typen *folk, alle og enhver* (men også de aktive konstruktioner forekommer normalt uden objekt).

Beth Levin har diskuteret verber af denne i type i engelsk (Levin 1993:39). Hun siger at det er vanskeligt at specificere det sæt af verber der indgår i denne alternation mellem transitiv læsning og intransitiv. Men under alle omstændigheder antager hun at det drejer sig om et ret begrænset antal verber. Om det også forholder sig sådan i dansk ved jeg ikke noget præcist om, men en nærmere undersøgelse af denne type verber vil muligvis kunne bidrage til en bedre forståelse af tilbøjelighedens lideart.

Der er for det andet den forskel mellem de to konstruktioner, at konstruktionerne med verbet i medial form kun kan angive noget habituel, de aktivformede kan bruges både om noget habituel og om en specifik situation. De mediale konstruktioner har altså en indskrænket betydning i forhold til de aktivformede. Sagt på en anden måde: den mediale form gør konstruktionens aspekt entydigt.

Sådan forholder det sig i hvert fald at dømme efter Bennike og Kristensen (1898-1912:174) og naturligvis Balthasar Christensen. Kryger 1981-87 og Nielsen 1902, der ligeledes har beskrevet deres egen dialekt, siger ikke eksplicit at formerne angiver vane eller tilbøjelighed (men det må tilføjes at deres omtaler er meget kortfattede). På svensk synes fx *bits, bränns* også at kunne bruges om en specifik situation. Dansk kan naturligvis være forskellig fra svensk på dette punkt, men alligevel kan man spørge, om det ikke kunne forholde sig sådan, at den habituelle betydning ikke er den eneste betydning, men den mest fremtrædende?

Eftersom størstedelen af belæggene er kontekstløse eksempelsætninger, giver det materiale jeg indtil videre har samlet, ikke noget svar. Og desværre er det tvivlsomt, om man endnu vil kunne finde meddelere at diskutere spørgsmålet med (jf. nedenfor).

mælken skils passer som sagt ikke særlig godt til betegnelsen "tilbøjelighedens lideart". Tilsvarende gælder for fx følgende fraser:

det væltes for mig (travesættet, 'et antal sammenstillede neg på marken')

det flakts for mig (om et træ ved fældning)

så nu brænds stegen

I disse eksempler finder vi en anden slags verber og hermed også en anden slags subjekter. Verberne er intransitive, ergative verber⁵ og subjekterne er afficerede subjekter. Der er her ikke nogen agens for verbalhandlingen, verbalhandlingen går ud over subjektet. Subjektet har således egenskaber til fælles med det transitive objekt. Forskellen fornemmes klart, hvis man sammenligner

nælden brænds

med

stegen brænds

⁵ Ergativt (inakkusativ) verbum er her brugt som i Kjærsgaard 1995:11f. For diskussion af varierende opfattelser af begrebet, se Sandford Pedersen 1997:94, jf. også Levin 1983:13 og Tonne 1993:249f.

Udtryk som *stegen brænds* adskiller sig også fra dem vi så før ved at have inkoativ betydning og ved at referere til en singular begivenhed.

Verberne i eksemplerne ovenfor betegner - med undtagelse af *vælte* - en gennemgribende, kvalitativ ændring af subjektet. Der er her tale om en irreversibel begivenhed. Det betyder, at når subjektet refererer til en specifik entitet, kan disse verber ikke angive noget habituel. Derfor er fx:

?træet knækker i stormvejr

mærkelig, fordi adverbialet implicerer at der er tale om noget genkommende. Men restriktionen gælder ikke for ergative verber som sådan. Der er fx ikke noget underligt ved:

den vogn duer ikke, den vælter i stormvejr

fordi *vælte* ikke nødvendigvis medfører, at vognen bliver ødelagt. Endelig er der ingen problemer, hvis subjektet ikke refererer til én specifik entitet, men har generisk reference, jf:

den slags træer knækker i stormvejr

eller kogeboekseksmplet:

Suppen (med æggeblommejævning) maa strax opheldes, ellers skiller den let (Const.Ko-geb., ODS II. skille 6.2)

Og endelig illustrerer det følgende eksempel med verbet i medial form samme pointe:

(olietøj) det bræks jo om vinteren

(*brække* betyder her 'slå revner'). Der ikke er mange eksempler af den slags at tage af i materialet. Det afspejler formodentlig, at denne brug ikke er almindelig.

Sammenfattende kan man sige at der med ergative verber findes både konstruktioner med

og uden habituel betydning. Ydermere: blandt dem er der konstruktioner der under ingen omstændigheder kan betegne noget habituel. Hvor den mediale form ved typen *han bands* altså muligvis inherent har habituel betydning (jf. ovenfor), er det afgjort ikke tilfældet ved denne type. Det viser sig da også, at ergative verber næsten ikke optræder som grundord i deverbative afledninger på *-et* og *-vorn*.

Typen med ergativt verbum er mest almindelig øst for Storebælt, men optegnet i hele ømålsområdet, og den er jo heller ikke helt ukendt i rigsmålet. Vi har med medial form fx *mælken skils* og *han kløjs i det* og med passiv form *såret læges*. Jeg har indtil videre o. 20 verber af denne type med medial form, men jeg vil tro der kan findes en del flere.

Habituel medium - altså typen med agentivt subjekt - forekommer kun i dialekterne øst for Storebælt, dvs. altså i sjællandsk og lolland-falstersk.

Der er ét eksempel på habituel medium, der med forholdsvis stor sikkerhed kan antages at være en nyere form nemlig *drils*, der er afhjemlet i ét lollandsk sogn. Selve verbet *drille* er nemlig antagelig et nyere ord i lollandsk (jf. Ømålsordbogen). Men en svale gør ingen sommer, og jeg mener ikke der er grund til at tro at typen er produktiv inden for Ømålsordbogens primærperiode, dvs. sproget fra o. 1850-1920. Derimod har de former som jeg har vist eksempler på formentlig været levende inden for perioden - hos nogle sprogbrugere. Der er dog også allerede i optegnelser fra 30'erne bemærkninger om, at "sådan siger vi ikke mere" og eksempler der tyder på opløsningstilstand, bl.a. konstruktioner der indeholder to markeringer af tilbøjelighed:

være slem til at bandes

vil bids

De må opfattes som en slags hybridformer (Frederiksen og Pedersen 1984).

Jeg har selv én gang hørt min 75-årige sjællandske faster bruge formen *stiks* i spontan tale om stikkelsbærbuske. Men jeg har nok været ret heldig. Karen Margrethe Pedersen og Finn Køster, Institut for Dansk Dialektforskning, husker ikke at have hørt formerne, og de har dog begge optaget og hørt mange bånd fra Lolland-Falster og Sjælland. Det kan tilføjes at min far hverken har villet godtage *stiks* eller nogen andre af formerne med habituel medium.

Det sidste spørgsmål jeg vil tage op er: Er de ganske få former vi ser relikter? Med andre ord: Har habituelt medium nogensinde været produktivt, har der tidligere været en sprogtilstand hvor alle verber med visse egenskaber har kunnet anvendes med en enstavet s-form angivende noget habituelt, og hvor man kunne forvente at nye verber uden videre ville kunne optræde med denne bøjningsform?

Det er et spørgsmål jeg ikke kan give noget sikkert svar på endnu, eftersom den eneste sprogtilstand jeg har undersøgt bare nogenlunde er de klassiske øsmål. Men min hypotese er: det har der ikke. Og den bygger på forskellige iagttagelser.

For det første er der stor lighed mellem de eksempler jeg har fra Ømålsordbogens samlinger og de eksempler man finder i svensk - standardsvensk bør jeg tilføje, for jeg udtaler mig primært ud fra Noreens fyldige eksempelsamling i Vort Språk (Noreen 1904:584 og 597). Vi møder her igen vores gamle venner *den bidende hund*, *den rivende kat* og *nælden der brænder*. Men at dømme ud fra Levander 1928:168 og Landtmanson 1950:125f er det samme tilfældet i henholdsvis dalmål og västergötlandsk.

For det andet er der ikke nogen videre lighed mellem de verber der har habituelt medium og inventaret af grundord i deverbative -vorn og -et-afledningerne. Jeg har som sagt tidligere undersøgt de to suffikser, og jeg har nu sammenholdt eksemplerne med habituelt medium med alle de verber der indgår i -et-afledninger og -vorn-afledninger i de færdigredigerede dele af ømålsordbogen, dvs. fra a til he-. Og det eneste af -et og -vorn-afledningernes grundord der optræder i habituelt medium er *drils*.

For det tredje har jeg hæftet mig ved at 2/3 af verberne tillige forekommer med reciprok betydning.

I forbindelse med en undersøgelse af reciprokke verber diskuterer Skautrup oprindelsen til "tilbøjelighedens lideart". Han antager at udgangspunktet er s-former med reciprok betydning, og at "frigørelsen fra den reciprokke konstruktion er foregået gennem eller støttet af en konstruktion med consubjekt" (Skautrup 1964:151), dvs. konstruktioner som A bides med B. Indtil videre synes jeg at Skautrups hypotese har noget for sig.

Denne hypotese kan ikke forklare alle formerne. Blandt de verber der forekommer i habituelt medium, er der som nævnt også nogle der ikke er afhjemlet i reciprok betydning, herunder *brænds* som man vanskeligt kan forestille sig brugt reciprokt. De kræver altså en særforklaring, hvor jeg foreløbig vil indskrænke mig til den noget vage: en form for analogisk

påvirkning. Men det er muligt at der gemmer sig materiale i Ømålsordbogens samlinger (efter h-) og i de svenske arkiver der afkræfter denne hypotese. Hvis det er tilfældet, vil en undersøgelse svarende til Beth Levins være et af de næste skridt jeg vil foretage.

Litteratur

- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen. 1898-1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Christensen, Balthasar. 1930 og 1931. Tilbøjeligheds-Lideart. *Danske Folkemaal* 4:114-115 og 5: 58-59.
- Christensen, Balthasar. 1936. *Lollandsk Grammatik - Radstedmålet*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Diderichsen, Paul. 1962. *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Ejskjær, Inger 1970: *Fonemsystemet i østsjællandsk på grundlag af dialekten i Strøby Sogn*. København: Akademisk Forlag.
- Godtfredsen, L. 1955. *Langelandsk Grammatik i hovedlinier*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Frederiksen, Britta Olrik og Karen Margrethe Pedersen. 1984. *Hvorledes skal vi behandle medium i Ømålsordbogen?* Upubl. arbejdspapir.
- Gudiksen, Asgerd. 1993. Suffikset -vorn i de danske dialekter. *Danske Folkemål* 35:3-247.
- Gudiksen, Asgerd. 1997. *-et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske øsmål*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Kjærsgaard, Poul Søren. 1995. Disambiguering af enkle og sammensatte participialer i dansk. Poul Søren Kjærsgaard og Lene Schøsler (red.): *UDOG. Rapport nr. 3:9-20*. Odense Universitet: Institut for Sprog og kommunikation.
- Kryger, J.K. 1881-87. Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære. *Blandinger til Oplysning om dansk sprog*. Udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund 1:347-397. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Landtmanson, Samuel. 1950. *Västergötlands Folkemål*. Del 4. Formläran. Uppsala: Appelbergs Boktryckeriaktiebolag
- Levander, Lars. 1928. *Dalmålet. Beskrivning och historia II*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri Aktiebolag.
- Levin, Beth. 1983. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Nielsen, S.P. 1902. Sproget i Tågeby. *Dania* 9:25-51.
- Noreen, Adolf. 1904. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Bind 5 Betydelselära (semologi). Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.
- Ordbog over det danske Sprog 1-28. København: Gyldendal. 1919-1954. [ODS]
- Pedersen, Karen Margrethe. 1994. Om Ømålsordbogen. Henrik Galberg Jacobsen (red.). *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1992-1993:41-57*. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Sandford Pedersen, Bolette. 1997. *Lexical Ambiguity in Machine Translation: Expressing Regularities in the Polysemy of Danish Motion Verbs*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Skautrup, Peter. 1964. At bukkes Pande. *Danica. Studier i dansk sprog*:145-152. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Thorsen, P.K. 1894. *Sprogarten på Sejerø*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.

- Tonne, Ingbjerg. 1997. The Monotonic Participant. Michael Herslund og Finn Sørensen (red.): *The Nordlex Project. Lexical Studies in the Scandinavian Languages* (=LAMDA 18):229-254. København: Institut for Datalogistik, Handelshøjskolen i København.
- Wivel, H.G. 1901. *Synspunkter for Dansk Sproglære*. København: Det nordiske Forlag.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1992-. Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

UNGE DANSKERES BRUG AF DIREKTE ANFØRSEL I HVERDAGSSAMTALER

Af Karin Guldbæk-Ahvo (Helsingfors universitet)

Indledning

I mit oplæg vil jeg præsentere en lille undersøgelse af unges hverdagssamtaler, hvor jeg har fokuseret på, hvordan danske unge bruger direkte anførsel. Undersøgelsen har to hovedspørgsmål:

- Hvad er funktionen af den direkte anførsel?
- Hvordan markerer de unge deres direkte anførsel.

Min analyse er langt overvejende kvalitativ og ligger inden for den gren af konversationsanalysen, som kaldes CA (Conversation Analysis).

Materiale¹ og metode

Jeg har analyseret to samtaler på hver 45 minutter med østjyske sytten-årige. I den ene samtale deltager to piger samt tre deltagende 'interviewere'. I den anden samtale deltager tre drenge samt én deltagende 'interviewer'. Begge samtaler er arrangerede, men minder meget om autentiske samtaler. Det fremgår bl.a. af de behandlede emner, af turtagningen samt den frie og uformelle stemning.

Som nævnt i indledningen bygger min analyse på konversationsanalysen, og det medfører en ganske eksakt transskriptionsform. Som hjælp til at læse de uddrag fra samtalerne, som jeg vil bruge som eksempler, er min transskriptionsnøgle optrykt sidst i artiklen.

På trods af min analyses kvalitative karakter, har jeg dog foretaget nogle få kvantitative opregninger. Bl.a. har jeg undersøgt hele materialet for forekomster af anført tale. Jeg fandt ialt 95 tilfælde, som fordelte sig på 79 belæg på direkte anførsel og 16 belæg på indirekte tale. Det ligger uden for denne artikels emne at behandle de problemer, jeg har haft med at

¹ Materialet til denne undersøgelse er båndoptaget af Tina Thode Hougaard i 1996 (se litteraturlisten). Jeg har fået lov at låne hendes bånd og har transkriberet det påny.